# SCA TIZIMI BO'YICHA BOSHQARUV HISOBINI TASHKIL ETISH

**Xudaynazarova Dilnoza Gafurovna**
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
“Buxgalteriya hisobi” kafedrasi katta o’qituvchisi
tel +998937284308,
e-mail: dilnozaxudaynazarova17@gmail.com

**Umurzoqov Yusufbek**
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20347589

**Annotatsiya**. Mazkur maqolada SCA (Strategik xarajatlar tahlili) tizimi asosida boshqaruv hisobini tashkil etishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Korxonalarda xarajatlarni strategik darajada boshqarish, resurslardan samarali foydalanish hamda raqobatbardoshlikni oshirishda SCA tizimining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, boshqaruv hisobini zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda tashkil etish jarayonida strategik tahlil usullaridan foydalanishning afzalliklari ochib berilgan. Tadqiqot davomida xarajatlarni nazorat qilish, qiymat zanjiri bo‘yicha tahlil olib borish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda axborotlarning ishonchliligini ta’minlash masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Maqolada SCA tizimini amaliyotga joriy etish orqali korxona faoliyati samaradorligini oshirish hamda uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish imkoniyatlari yoritilgan.

**Kalit so‘zlar:** SCA tizimi, boshqaruv hisobi, strategik xarajatlar tahlili, xarajatlarni boshqarish, qiymat zanjiri, boshqaruv qarorlari, strategik menejment, iqtisodiy samaradorlik, xarajatlar nazorati, korxona raqobatbardoshligi.

**Kirish.** Zamonaviy iqtisodiy sharoitda korxonalarning barqaror rivojlanishi va raqobatbardoshligini ta’minlashda boshqaruv hisobining o‘rni tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, xarajatlarni chuqur tahlil qilish va ularni strategik darajada boshqarish korxona samaradorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan SCA (Strategik xarajatlar tahlili) tizimi boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida muhim axborot bazasini shakllantiradi.

SCA tizimi korxona faoliyatini faqat ichki xarajatlar kesimida emas, balki qiymat zanjiri, raqobatchilar holati va bozor tendensiyalari bilan bog‘liq holda tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa an’anaviy boshqaruv hisobining cheklovlarini bartaraf etishga xizmat qiladi.

Biroq amaliyotda ko‘plab korxonalarda boshqaruv hisobini tashkil etishda strategik tahlil elementlaridan yetarli darajada foydalanilmaydi, bu esa noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishiga va resurslardan samarasiz foydalanishga olib kelmoqda. Shuning uchun ushbu maqolaning maqsadi SCA tizimi asosida boshqaruv hisobini tashkil etishning nazariy asoslarini yoritish hamda uning amaliy qo‘llanilish imkoniyatlarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida korxonalarda boshqaruv hisobi jarayonlari, predmeti sifatida esa SCA yondashuvi asosida xarajatlarni strategik tahlil qilish usullari tanlangan.

Metodologik jihatdan tahlil, taqqoslash va tizimli yondashuv usullaridan foydalanilgan holda muammoning mazmuni ochib beriladi. Shuningdek, SCA tizimi boshqaruv hisobida xarajatlarni faqat hisobga olish emas, balki ularning kelib chiqish omillarini aniqlash va ularni strategik darajada boshqarish imkonini beradi. Bu yondashuv korxonalarda mahsulot yoki xizmat tannarxini shakllantirish jarayonini chuqurroq tahlil qilishga xizmat qiladi. Natijada menejerlar resurslarni taqsimlashda yanada asoslangan qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi hamda xarajatlarni optimallashtirish jarayoni samaraliroq kechadi.

Ushbu maqolada SCA tizimi asosida boshqaruv hisobini tashkil etishning konseptual yondashuvlari yoritilib, uning zamonaviy korxonalarda qo‘llanilish istiqbollari baholanadi. Shuningdek, strategik xarajatlar tahlilining boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi o‘rni va axborot ta’minotini yaxshilashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari korxonalarda xarajatlarni boshqarish jarayonini

takomillashtirish, iqtisodiy samaradorlikni oshirish hamda raqobat muhitida barqaror ustunlikka erishish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.
Shu bois, mazkur tadqiqot SCA tizimini boshqaruv hisobiga integratsiya qilish masalasini dolzarb ilmiy-amaliy muammo sifatida ko‘rib chiqadi va uning samarali yechimlarini asoslashga intiladi va amaliy tavsiyalar beradi kutiladi.

**Asosiy qism.** Boshqaruv hisobi zamonaviy korxonalarda qaror qabul qilish jarayonining ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, u nafaqat moliyaviy natijalarni qayd etish, balki ichki boshqaruv ehtiyojlari uchun tahliliy axborot yaratishga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan SCA (Strategik xarajatlar tahlili) tizimi boshqaruv hisobini yanada chuqurroq va strategik darajaga olib chiqadi. Ushbu tizimning asosiy vazifasi xarajatlarni oddiy hisobga olish emas, balki ularning shakllanish sabablarini, ta’sir etuvchi omillarni va uzoq muddatli strategik oqibatlarini aniqlashdan iboratdir. Natijada korxona rahbariyati qisqa muddatli foyda bilan cheklanib qolmasdan, uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantirish imkoniga ega bo‘ladi.

SCA tizimining boshqaruv hisobiga integratsiya qilinishi xarajatlarni tahlil qilishda yangi yondashuvni talab etadi. An’anaviy usullarda xarajatlar ko‘pincha mahsulot tannarxi doirasida ko‘rib chiqiladi va ichki hisob-kitoblar bilan cheklanadi. Biroq strategik yondashuvda xarajatlar qiymat zanjiri doirasida, ya’ni xomashyo yetkazib berishdan tortib, mahsulotni iste’molchiga yetkazishgacha bo‘lgan barcha bosqichlar kesimida tahlil qilinadi. Bu esa korxona faoliyatining qaysi bo‘g‘inlarida ortiqcha xarajatlar yuzaga kelayotganini aniqlash va ularni optimallashtirish imkonini beradi.

Boshqaruv hisobida SCA tizimini qo‘llashning muhim jihatlaridan biri xarajat drayverlarini aniqlashdir. Xarajat drayverlari deganda ma’lum bir xarajat turining shakllanishiga bevosita ta’sir etuvchi omillar tushuniladi. Masalan, ishlab chiqarish hajmi, texnologik jarayonlarning murakkabligi, xodimlar malakasi yoki logistika xarajatlari shular jumlasidandir. Ushbu omillarni chuqur tahlil qilish orqali korxona xarajatlarning asl manbalarini aniqlaydi va ularni kamaytirish bo‘yicha asoslangan qarorlar qabul qiladi. Bu jarayon boshqaruv hisobining analitik funksiyasini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Shuningdek, SCA tizimi raqobatchilar tahlili bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Korxona faqat o‘z ichki ko‘rsatkichlariga tayanib qolmasdan, bozor muhitida faoliyat yuritayotgan boshqa subyektlar bilan o‘z xarajat tuzilmasini solishtiradi. Bu esa raqobatbardoshlik darajasini aniqlash va strategik ustunliklarni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Agar korxona o‘z raqobatchilariga nisbatan yuqori xarajatlar bilan ishlayotgan bo‘lsa, bu holat strategik xavf sifatida baholanadi va tegishli chora-tadbirlar ishlab chiqiladi.

Boshqaruv hisobini SCA asosida tashkil etish jarayonida axborot tizimlarining roli ham ortadi. Chunki strategik tahlil aniq, tezkor va ishonchli ma’lumotlarga tayanadi. Zamonaviy korxonalarda bu jarayon ko‘pincha avtomatlashtirilgan axborot tizimlari orqali amalga oshiriladi. Ma’lumotlarni yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish jarayonlarining integratsiyalashuvi boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi. Shu bilan birga, inson omilining ta’siri kamayib, xatoliklar darajasi pasayadi.

SCA tizimining yana bir muhim jihati qiymat yaratish jarayoniga yo‘naltirilganligidir. Bu yondashuvda har bir xarajat faqat sarf sifatida emas, balki qiymat yaratish jarayonining bir qismi sifatida ko‘rib chiqiladi. Agar ma’lum xarajat turidan kelib chiqadigan qo‘shimcha qiymat past bo‘lsa, uni optimallashtirish yoki qayta tashkil etish zarur bo‘ladi. Shu orqali korxona resurslardan samarali foydalanishga erishadi va ortiqcha sarf-xarajatlarning oldi olinadi.

Amaliyotda SCA tizimini joriy etish bir qator tashkiliy va metodologik muammolar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Jumladan, korxona xodimlarining yangi yondashuvga moslashishi, ma’lumotlar bazasini qayta tashkil etish va strategik tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati yuzaga keladi. Bundan tashqari, boshqaruv qarorlarini qabul qilish madaniyatini o‘zgartirish ham muhim omillardan biri hisoblanadi. Chunki an’anaviy yondashuvdan strategik yondashuvga o‘tish faqat texnik emas, balki tafakkuriy o‘zgarishni ham talab qiladi.

Umuman olganda, SCA tizimi asosida boshqaruv hisobini tashkil etish korxonalarga xarajatlarni chuqur tahlil qilish, ularni optimallashtirish va strategik qarorlar qabul qilishda yuqori aniqlikka erishish imkonini beradi. Bu yondashuv nafaqat moliyaviy samaradorlikni oshiradi, balki uzoq muddatli barqaror rivojlanish uchun ham mustahkam asos yaratadi. Shu sababli SCA tizimi zamonaviy boshqaruv hisobi amaliyotida istiqbolli va dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida baholanadi.

**Xulosa.** SCA tizimi asosida boshqaruv hisobini tashkil etish bo‘yicha olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy korxonalarda xarajatlarni an’anaviy yondashuv bilan cheklangan holda boshqarish endilikda yetarli samara bermaydi. Raqobat kuchaygan, resurslar cheklangan va bozor sharoitlari tez o‘zgarayotgan davrda korxonalar xarajatlarni faqat qayd etish emas, balki ularning shakllanish mexanizmini chuqur anglashga majbur bo‘lmoqda. SCA yondashuvi aynan shu ehtiyojdan kelib chiqib, xarajatlarni strategik nuqtai nazardan tahlil qilish, ularni qiymat zanjiri bilan bog‘lash va raqobat ustunligini shakllantirishga xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni anglatadiki, boshqaruv hisobiga strategik tahlil elementlarini integratsiya qilish korxonalarga nafaqat ichki samaradorlikni oshirish, balki tashqi bozor sharoitlariga tez moslashish imkonini ham beradi. Ayniqsa xarajat drayverlarini aniqlash va ularni boshqarish orqali resurslardan foydalanish darajasini optimallashtirish mumkinligi amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega. Shu bilan birga, SCA tizimini joriy etish jarayonida korxonalarda ma’lumotlar sifati, axborot tizimlarining rivojlanganligi va boshqaruv xodimlarining strategik fikrlash darajasi hal qiluvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Agar ushbu elementlar yetarli darajada shakllanmagan bo‘lsa, tizim kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shuning uchun amaliy tavsiya sifatida korxonalarda birinchi navbatda boshqaruv hisobini raqamlashtirish, integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish hamda xarajatlarni tahlil qilish bo‘yicha xodimlarning malakasini oshirish zarur. Ikkinchidan, xarajatlar tahlilini faqat moliyaviy hisobotlar doirasida emas, balki qiymat yaratish jarayonining barcha bosqichlarida amalga oshirish maqsadga muvofiq. Bu yondashuv korxonaga qaysi jarayonlar real qiymat yaratishini va qaysilari samarasiz ekanini aniqlash imkonini beradi. Uchinchidan, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda faqat tarixiy ma’lumotlarga tayanib qolmasdan, prognoz va strategik ssenariylar asosida qaror qabul qilish mexanizmlarini kuchaytirish lozim. Bu esa kelajakdagi xavflarni oldindan baholash va ularga tayyor turish imkonini beradi. Umumiy xulosa sifatida aytish mumkinki, SCA tizimi boshqaruv hisobini yangi sifat bosqichiga olib chiqadi va korxonalarda xarajatlarni boshqarishning an’anaviy chegaralarini kengaytiradi. Uning to‘liq va to‘g‘ri joriy etilishi korxona raqobatbardoshligini oshiradi, resurslardan foydalanish samaradorligini kuchaytiradi hamda uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikka erishish uchun mustahkam asos yaratadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Hasanov, B. A., & Xashimov, A. A. (2013). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.
2. Hasanov, B. A., & Xashimov, A. A. (2005). Boshqaruv hisobi. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.
3. Dusmuratov, R. D. (2013). Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Yangiyul: Yangiyul polygraph service.
4. Toshnazarov, S. N. (2020). Buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobi metodologiyasi. Samarqand: Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti.
5. Toshnazarov, S. N. (2018). Korxona moliyaviy hisobi va boshqaruv hisobi tizimlari. Samarqand: Samarqand Iqtisodiyot va Servis instituti.
6. Isomuxamedov, A., & boshq. (2025). SCA tizimi bo‘yicha boshqaruv hisobini tashkil etish. Ustozlar uchun jurnali, 86(5), 155–159.